

УДК [347+340.1](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.11>

В. Я. Погребняк
orcid.org/0000-0001-7195-0845
доктор юридичних наук,
суддя

Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду

ФОРМИ НОРМОТВОРЧОСТІ (ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ)

Постановка проблеми. Нормотворчість (нормотворення, правотворення, правотворчість) виступає однією з важливих проблем сучасної юридичної науки і практики [1, с. 34–36; 43–47]. Незважаючи на те, що у цілому на науковому рівні теорія правового регулювання суспільних відносин отримала активне розкриття у працях кінця ХХ – початку ХХІ століття, у тому числі у контексті розгляду механізму правового регулювання суспільних відносин, а також його стадій та компонентів, сьогодні вона активно поглиблюється одночасно за декількома напрямками, важливим з яких виступає концепція «якості закону» [2, с. 13; 3, с. 54].

Положення цієї концепції визначають основні умови забезпечення прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом ефективного і належного правового регулювання суспільних відносин. При цьому вона є частиною окремого наукового напрямку сучасних юридичних досліджень, що отримав назву «легіспруденція», предметом вивчення якого виступають у тому числі питання співвідношення кількості нормативно-правових актів та положень з якістю норм права [4, с. 20] або, інакше кажучи, ефективність правового регулювання.

Основною детермінантою утворення цього напрямку наукових розробок виступило поглиблення позитивістських тенденцій в упорядкуванні суспільних відносин, тобто розширення сфер суспільних зв'язків, охоплених правом, з одночасним поглибленням правового регулювання вже врегульованих відносин у напрямку його деталізації, а також необхідність пошуку балансу між позитивізмом та юснатуралістичними концепціями у межах тенденції розширення сфер впливу норм позитивного права.

Ураховуючи наведені обставини, може скластися враження, що дослідження правового регулювання у сучасних умовах зводиться переважно до аналізу юридичної технології. Проте насправді це не так.

Поглиблення уявлень про механізм правового регулювання суспільних відносин підійняв проблеми різного масштабу і характеру. Однією з них виступає власне розуміння нормотворчо-

сті (правотворчості). Незважаючи на те, що, по суті, ця категорія є базовим елементом у розумінні феномену правового регулювання, конкретні форми «створення» норм права наразі залишаються дослідженими певною мірою фрагментарно. Уявлення про те, що саме є «створенням» норми, тобто у якому результаті воно втілюється, наразі не зведено до єдиної цілісної наукової картини. Це, своєю чергою, є однією з перешкод на шляху наукового розв'язання, зокрема проблеми «судового нормотворення», яка наразі активно обговорюється переважно у контексті застосування судами положень чинного цивільного та господарського законодавства України. Загально-дозвільний підхід природно властивий правовому регулюванню цих відносин з урахуванням обсягу останніх у загальному масиві суспільних зв'язків, що складаються у суспільстві, є одним із факторів, який сприяє виникненню ситуацій, розв'язання яких судом, власне, і змушує замислитись над проблемою чи є суд суто суб'єктом правозастосування або ж крім того він також виконує окремі нормотворчі функції [1, с. 37–38].

У зв'язку з цим розгляд форм нормотворчості, які фактично являють собою способи відповідної діяльності, виступає пререквізитом для наукового вирішення багатьох сучасних проблем правового регулювання суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми структурної будови норми права, а також специфіка форм створення нормативних положень ставали предметом дослідження таких вчених-правників як Я. О. Берназюк, В. М. Вовк, О. В. Волошенко, С. М. Гусаров, С. М. Дуда, Л. І. Заморська, М. С. Кельман, Є. В. Курінний, В. І. Лебеденко, К. С. Лісова, Л. В. Могилевський, Т. Є. Мураховська, І. І. Онищук, З. О. Погорелова, П. М. Рабінович, І. В. Романська, В. Є. Рубаник, А. С. Токарська, О. Р. Шишка та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні форм нормотворчості, тобто зовнішніх проявів процесу, спрямованого на «створення» норми права з урахуванням особливостей конструктивної побудови нормативної моделі поведінки.

Основний матеріал дослідження. Звертаючись до проблеми форм нормотворчості необхідно у першу чергу розуміти, що йдеться про процес і його результат (наслідок). При цьому у контексті переслідуваної мети (результату), яка може телеологічно визначати специфіку самого процесу (зокрема, якщо йдеться про нормотворення органів законодавчої та виконавчої влади), слід зважати, що він не завжди має комплексний характер в аспекті побудови норми права. Інакше кажучи, результатом нормотворчості не завжди є формування усієї норми у цілому (гіпотези, диспозиції та санкції).

Згідно з найбільш поширеним у юридичній доктрині поглядом норма права як формально визначене правило поведінки складається з трьох елементів: гіпотези, диспозиції та санкції. При цьому сам характер відповідного положення, тобто чи є воно лише загальним правилом або ж імперативною догмою є предметом дискусій. Деякі вчені, зокрема І. І. Онищук припускає можливість існування двоелементної конструкції норми права у якій слід розрізняти причину та наслідок, а не окреслену вищу тріаду елементів [5, с. 42]. Опонуючим такій позиції виступає погляд згідно з яким норма права не може бути одноелементною чи двоелементною і завжди складається з трьох зазначених вище елементів [6, с. 152], адже без санкції відповідне правило поведінки є незабезпеченим у той час як без гіпотези чи диспозиції взагалі незрозумілим є зміст відповідної моделі і умови її застосування.

Піднята проблема безпосередньо стосується співвідношення норми права та нормативного припису, тобто положення нормативно-правового акту. Адже, як відомо, одна стаття нормативно-правового акту може містити одну чи декілька норм права або ж норма права може міститись в декількох статтях одного чи навіть різних нормативно-правових актів [5, с. 40]. Тому дуже часто при проектуванні норми права суб'єкт нормотворчості, як зазначає Т. Є. Мураховська, «виносить за дужки», тобто скорочує елементи норми, які містяться в інших нормах [7, с. 671]. При нормопроектуванні це досягається такими засобами юридичної техніки як відсилання та посилання [8, с. 55].

У зв'язку з цим неможливо називати нормотворчістю лише процес повного проектування норми, тобто формування її гіпотези, диспозиції та санкції.

Адже, якщо виходити із того, що норма права складається з трьох елементів, внесення змін до відповідних нормативних приписів, що місять норму права, не вважатиметься нормотворчістю, адже такі зміни не створюватимуть норму права у її трьохелементній будові. А якщо слідувати логіці, що норма права може мати двоелементну

будову і, навіть, як зазначають деякі вчені відносно конституційно-правових норм – одноелементну будову [9, с. 20–24], тоді виходить, що для кваліфікації відповідного процесу як нормотворення, слід у першу чергу встановити чи може мати місце відповідна елементна будова норми права у контексті конкретної галузі права, що і визначатиме кваліфікацію відповідного процесу як нормотворення або ж такого, що нормотворенням не є.

Забезпечити таку глибину правової кваліфікації в умовах практики правозастосування надзвичайно складно, оскільки це вимагає глибоких знань і застосування критеріїв, які не містяться у законі. При цьому з практичної точки зору це означає, що внесення змін до приписів нормативно-правових актів, якими не запроваджується норма права, а лише здійснюється, наприклад, конкретизація окремого її елемента (гіпотези, диспозиції чи санкції) не повинно вважатися нормотворчістю, що, відповідно, виключатиме поширення на цей процес положень Закону України «Про правотворчу діяльність».

Більше того, у такому випадку поставатиме проблема з приводу, як їх називає Л. В. Могілевський, «нетипових приписів», як-то дефініції, фікції, презумпції, преюдиції [10, с. 17]. Адже відповідні конструкти або не можна вважати нормами, або ж їх конструювання також не слід вважати нормотворенням.

Ураховуючи окреслені фактори, слід розмежувати принаймні два розуміння нормотворчості: вузьке та широке.

Нормотворчість *stricto sensu* являє собою діяльність (процес) з формування норми права у всій повноті її елементної будови, тобто формування гіпотези, диспозиції та санкції або ж, лише окремих із зазначених елементів, якщо галузева приналежність норми визначає можливість існування дво- чи навіть одноелементних норм. Сюди ж відносяться і формування норм-дефініцій, норм-презумпцій, норм-фікцій та інших норм «технічного» характеру, якщо не заперечувати їх існування власне як норм права.

Своєю чергою у більш широкому розумінні, яке наразі є найбільш поширеним і загальноприйнятим, процес нормотворчості не зводиться лише до формування нових норм у всій повноті їх структурної будови, а включає також діяльність з доповнення [11, с. 70], зміни і навіть скасування правил (моделей) поведінки [12, с. 58; 13, с. 29; 14, с. 85; 15, с. 46].

Поряд із цим неможна не відмітити, що положення Закону України «Про правотворчу діяльність» значно розширюють розуміння нормотворчої (правотворчої) діяльності, охоплюючи відповідною категорією посередництвом частини першої статті 2 такі види активної поведінки

як: 1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; 2) розроблення проектів нормативно-правових актів; 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; 4) ведення обліку нормативно-правових актів; 5) здійснення правового моніторингу [16, ст. 2]. У такий спосіб на рівні Закону поняттям «нормотворчість» («правотворча діяльність») охоплено принаймні одну стадію, яка передуює безпосередньому проектуванню норм права, а також дві стадії, які мають місце вже після створення норми права.

Наведені обставини дозволяють стверджувати, що в умовах дії положень чинного законодавства України, урахувавши рівень розвитку правової доктрини та практики правозастосування, категорія «нормотворчість» (нормотворення, правотворчість, правотворення) охоплює детерміновану вольовою поведінкою відповідних суб'єктів динаміку усього циклу «життя» норми, який включає її створення, видозміни (корегування) та припинення (скасування). При цьому урахувавши те, що у ході доопрацювання в умовах дії норми права вона може не змінюватись в принципових елементах змісту, а лише корегуватись, наприклад, уточнюватись, для позначення відповідних «змін», для позначення відповідного прояву динаміки варто застосовувати саме термін «корегування», а не «зміни» у зв'язку з чим розгляд форм нормотворчості доцільно розглядати саме в аспекті такої диференціації його стадій.

1. Створення норми права

Результатом реалізації такої форми нормотворчості виступає виникнення нової норми права, тобто правила, якого не існувало раніше. У протилежному випадку це буде не створення нової норми, а корегування чинної.

Поряд із цим слід зважати на те, що навіть в умовах позитивістського підходу до розуміння права і його джерел, в історичному ракурсі можна виокремити, принаймні, дві форми власне створення норми права суб'єктом правотворчості, зокрема органом законодавчої влади, якими виступають санкціонування усталених у суспільстві правил поведінки та власне комплексне створення норми права у всій повноті її структурної будови.

1.1. Санкціонування усталених у суспільстві правил поведінки

Санкціонування передбачає фіксацію усталених у суспільстві правил поведінки у джерелах позитивного права шляхом їх відображення у тексті останніх, зокрема у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

На ранніх етапах розвитку держави саме санкціонування усталених у суспільстві моделей поведінки учасників певних видів суспільних відносин займало важливу роль в утвердженні

складених соціальних норм. Лише поступова «трансформація» відповідних правил у позитивні норми призвела до значного зниження обсягу звичаєвих соціальних норм (у зв'язку з наданням їм значення норм позитивного права) і обмеженні сфер їх нового виникнення, які стали сферами позитивного регулювання у тому числі у зв'язку з оперативністю останнього.

Зокрема, саме звичаї щодо виникнення спільної власності і її спадкування, сформовані, наприклад, ще у епоху до складання «Руської Правди» були у подальшому покладені в основу відповідних джерел позитивного права [17, с. 7]. Те саме стосувалося і договірних відносин [18, с. 38–41]. Сьогодні положення чинного цивільного законодавства України визнають усталений звичай, не встановлений актами цивільного законодавства, в якості джерела права (стаття 7 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)) [19, ст. 7]. Загальновизнаним прикладом таких звичаїв наразі залишаються «Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати ІНКОТЕРМС», хоча тут можуть виникнути питання стосовно відповідності ознаці «не встановлення актами цивільного законодавства». Тим не менше, слід констатувати, що сфер формування таких звичаїв залишилося надзвичайно мало, не кажучи вже про те, що закон завжди може виступати способом упорядкування відповідних відносин у спосіб, інакший, ніж той, як вони врегульовані звичаями.

1.2. Комплексне (повне) нормотворення

Цей вид нормотворчості стосується створення нових норм права у всій повноті їх структурної будови. Яскравими прикладами такого нормотворення виступають кодекси, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України, якими запроваджені традиційні за конструктивною будовою трьохелементні норми права з їх системним викладенням у тексті відповідних нормативно-правових актів.

Сюди ж відносяться Цивільний та Господарський кодекси України, які на момент їх прийняття у 2003 році запроваджували нові норми, що особливо відрізнялись за змістом і рівнем деталізації правового регулювання відповідних суспільних відносин від тих положень, що отримали закріплення у Цивільному кодексі Української РСР.

Результатом такого виду нормотворчості також є нові Закони, що комплексно регулюють окремі суспільні відносини.

При цьому важливо відмітити, що, як зазначає С. М. Дуда, у межах романо-германської правової сім'ї кодекси розглядаються лише як відправна точка, а не пункт призначення [20, с. 80].

2. Корегування норми

Ця форма нормотворчості передбачає видозміну існуючої норми, що може мати форму її конкретизації, тобто внесення у неї більшої чіткості без принципової зміни змісту, або ж звуження чи розширення норми, що вже передбачає власне її зміну, зокрема шляхом корегування змісту та обсягу.

2.1. Конкретизація (уточнення) норми

Конкретизація, як зазначає О. В. Волошенюк, являє собою діяльність компетентних суб'єктів, спрямовану на усунення або зменшення (скорочення) еності нормативних приписів в процесі правотворчості та правозастосування за допомогою спеціальних засобів юридичної техніки [21, с. 24]. В якості прикладу у світлі окреслених вище обставин можна взяти статті 979–986 ЦК України, які наразі окреслюють лише загальні умови укладення та виконання договору страхування [19, ст.ст. 979–986]. Ці положення отримують більше розширення на рівні статей 85–113 Закону України «Про страхування» [22, ст.ст. 979–986], а також ще більше поглиблення на рівні статей 4–21 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [23, ст.ст. 4–21] у контексті відповідного виду страхування.

Також, наприклад, стаття 993 ЦК України містить загальне правило згідно з яким до страховика, який здійснив страхову виплату, переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа має до особи, відповідальної за завдані збитки [19, ст. 993]. Своєю чергою у частині другій статті 108 Закону України «Про страхування» при майже повному дублюванні наведеного положення зазначається, що відповідне правило застосовується за умови «якщо інше не встановлено договором» [22, ст. 108], що хоча і не принципово, проте все ж таки конкретизує гіпотезу, визначену статтею 993 ЦК України.

У такий спосіб законодавець на рівні ЦК України запровадив норми права, якими врегулював відносини страхування, а потім конкретизував відповідні норми на рівні загального (у контексті об'єкта страхування) і спеціального законів, розширивши їх зміст положеннями відповідних актів.

З формальної точки зору ці акти мають нормативно-правовий характер у силу самої лише форми їх існування, тобто у зв'язку з тим, що вони є законами, які регулюють суспільні відносини, що прямо впливає з частини першої статті 10 Закону України «Про правотворчу діяльність» [16, ст. 10], тим більше, що регулятивну спрямованість цих актів у цілому важко заперечувати.

Однак, не можна не звернути увагу на те, що фактично ці закони значно розширюють загальні

норми, якими регулюються відносини страхування. Принаймні, положення Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» значно конкретизують норми, закріплені положеннями Закону України «Про страхування» в частині їх спеціалізації відносно об'єкта страхування.

У цьому водночас знаходить відображення ще одна особливість, яка полягає у тому, що доповнення та зміни цивільно-правової норми дуже часто являють собою форму конкретизації гіпотези або диспозиції відповідної моделі поведінки, а не принципову зміну останньої. При цьому, подекуди відрізнити конкретизацію від зміни дуже складно. Наприклад, досить тривалий час статтею 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» встановлювалася заборона державної реєстрації речових прав на нерухоме майно за наявності зареєстрованих обтяжень речових прав на відповідний об'єкт [24, ст. 24], що вступало у суперечність з принципом обов'язковості судового рішення, адже за таких умов рішення суду, яким, наприклад, визнавалося право власності на відповідне майно за третьою особою, зіштовхувалося зі складностями виконання на рівні внесення відповідних змін до записів Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Ситуація мала місце незважаючи на те, що Конституція України з моменту її прийняття визнавала обов'язковість судових рішень в якості основної засади судочинства (пункт 9 частини третьої статті 129) [25, ст. 129].

Згодом відповідне положення зазначеного Закону зазнало змін внаслідок яких було встановлено, що відповідне правило не застосовується у разі проведення державної реєстрації права власності за рішенням суду (пункт 1 частини четвертої статті 24) [24, ст. 24].

У такий спосіб було гармонізовано відповідні приписи, хоча з точки зору практики правозастосування, вважаємо, мало місце «нашарування» у відповідній частині загальної норми Закону та відповідного положення Конституції й інших законів, що визначало необхідність застосування Конституції та відповідних законів, які обмежували правило, встановлене Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Тому відповідними змінами законодавець лише конкретизував, а не змінив відповідні норми, що при цьому слід вважати нормотворенням за сутністю, а не за формою.

З іншого боку, наприклад, вносячи зміни до частини другої статті 777 ЦК України якими з об'єктів переважного права купівлі, що належить наймачу майна, виводиться майно державної або комунальної власності [19, ст. 777],

законодавець у такий спосіб змінює відповідну норму, звужуючи зміст санкціонованих нею правових можливостей відповідних суб'єктів.

Проте, як ми зазначали, подекуди надзвичайно складно розмежувати зміни і конкретизацію норми права, особливо якщо остання здійснюється в умовах існування колізій норм матеріального права.

2.2. Зміна норми права

Цей вид законодавчого нормотворення, як ми окреслили вище, спрямований на звуження або навпаки розширення норми права, зокрема шляхом корекції її гіпотези або диспозиції. Зміною норми також є модифікації санкцій, наприклад, повна зміна виду покарання за неправомірну поведінку.

Крім того, внаслідок змін норма може полярно помінати свій зміст і спрямованість, наприклад, дозвіл, закріплений у нормі, може бути змінений на заборону тощо. Зокрема, у 2020 році розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України було доповнено пунктом 13 такого змісту: «В період здійснення в Україні заходів щодо запобігання виникненню, поширенню і розповсюдженню епідемії, пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19), забороняється підвищення процентної ставки за кредитним договором» [19, прикінч. та перех. полож.]. У такий спосіб диспозиція та гіпотеза норми, закріпленої у статті 1056-1 ЦК України, яка передбачала можливість зміни, у тому числі шляхом підвищення, процентної ставки за кредитом у кредитних договорах зі змінюваною кредитною ставкою, були змінені на відповідний період в частині, що визначали можливість підвищення такої ставки. Тому у даному випадку відбулося звуження правових можливостей, визначених нормою.

3. Скасування норми права

Скасуванням норми права є припинення її дії (чинності) на майбутнє, що виключає її поширення на відповідні суспільні відносини, які виникають після припинення її чинності, а також застосування її до таких відносин.

Розгляд скасування норми права в якості різновиду «нормотворчості» можна виправдати хіба що присікальним характером припису, який містить норму особливого порядку, тобто присікальну норму, яка скасовує чинне нормативне положення або ж розширеним баченням природи нормативного акту, який є таким лише у силу характеру суб'єкта його видання (прийняття) і нормативної природи самого припису, що у сукупності повинні надавати змісту відповідних положень статусу норм права.

Тим не менше, підхід, згідно з яким правотворчість передбачає у тому числі «скасування приписів» отримав підтримку на рівні судової практики, зокрема спочатку Верховного

Суду України (постанови Суду від 18 листопада 2014 року у справі № 21-438a14 [26]; від 17 березня 2015 року у справі № 21-38a15 [27]; від 04 листопада 2015 року у справі № 21-1457a15 [28] та ін.), а згодом і Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (постанови Суду від 06 лютого 2018 року у справі № 815/4120/14 [29]; від 06 березня 2018 року у справі № А/32/312 [30]; від 17 квітня 2018 року у справі № 381/3659/17 [31] та ін.).

Більше того можливість здійснення скасування приписів у ході правотворчості визнано і Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 20 вересня 2018 року у справі № 521/17710/15-а [32].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У цілому, підсумовуючи викладене вище, необхідно констатувати, що в умовах сьогодення питання форм нормотворчості, тобто створення норм права, отримує не поверхневе, а відносно глибоке розкриття.

Нормотворчість є глибоким і багатогранним процесом, якому передують певні соціальні, економічні, політичні та інші передумови, а його результати можуть втілюватися у різних за обсягом нормативних положеннях, які при цьому не є незмінними і потребують періодичного корегування під впливом суспільних запитів, а також економічних, суспільно-політичних та інших змін у державі. Більше того, в сучасних умовах, які характеризуються відносно високим рівнем зарегульованості суспільних відносин, значний обсяг функціонального навантаження суб'єктів правотворчості приходить саме на корегування чинних нормативних положень, зокрема шляхом їх конкретизації, розширення, звуження або кардинальної зміни. Майже усі суспільні відносини, у тому числі цивільні та господарські (у *de facto* цивільно-правовій частині), якщо не врегульовані нормами права безпосередньо, то, принаймні, охоплюються принципами відповідних галузей. Тому сьогодні питання постає переважно з приводу співвідношення необхідного та актуального рівня деталізації регулювання відповідних відносин.

За таких умов нормотворчість не зводиться виключно до створення (санкціонування) абсолютно нових правил поведінки. Це пов'язується, зокрема із тим, що виведення процесу корегування норм права за межі нормотворчого процесу означатиме виведення його у тому числі з-під дії правил нормотворчості, що вноситиме невизначеність у регулювання процедури вдосконалення нормативних приписів. З іншого боку, вдосконалення нормативних положень за змістом аналітичної роботи і процесом реалізації змін практично мало чим поступається санкціонуванню існуючих правил чи створення нових. У зв'язку з цим розуміння нормотворчості як процесу ство-

рення, корегування та припинення (скасування) норм у цілому є виправданим.

Поряд із цим такий підхід до розуміння аналізованого процесу дозволяє наблизитися до наукового розв'язання у тому числі проблеми «судової нормотворчості», яка за окреслених вище умов повинна вирішуватися з огляду на те, що нормотворчість не зводиться виключно до створення норми права у всій повноті її структурних елементів, проте може включати у тому числі корегування норми, зокрема її конкретизацію, звуження чи розширення. Проте, наступним питанням на шляху вирішення цієї проблеми виступає можливість суду корегувати норми, зокрема конкретизувати їх.

Література

1. Погребняк В. «Судова правотворчість» і «судова нормотворчість»: лексико-семантичний аналіз. *Право України*. 2024. № 5. С. 33–57.
2. Берназюк Я. О. Особливості застосування критерію «якість закону» під час вирішення публічно-правових спорів. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 6–14.
3. Шишка О. Р. Концепт терміна «закон» у практиці ЄСПЛ. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: зб. наук. пр. Харків: ХНУВС, 2020. С. 54–56.
4. Вовк В. М. «Правове нормотворення» vs «правова нормотворчість». *Наук.інформ. вісн. Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького: Журн. Серія «Право»*. 2021. № 12 (24). С. 17–21.
5. Онищук І. І. Логіка юридичного конструювання. *Наук.інформ. вісн. Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 38–44.
6. Кельман М. С., Токарська А. С., Романська І. В. Норма права і стаття закону. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загально визнаного принципу верховенства права*: тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 3–4 жовт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 151–155.
7. Мураховська Т. Є. Проблематика структури норми права у зв'язку з системою права. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2012. № 4. С. 670–674. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_109 (дата звернення: 25.06.2024).
8. Лебеденко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2 (11). С. 52–56.
9. Заморська Л. І. Категорія «структура норми права» як основа його нормативності. *Держава і право*. Одеса, 2010. Вип. 50. С. 19–25.
10. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». 2016. Вип. 1 (10). С. 14–18.
11. Бараненко Д. Поняття та сутність нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. *Юрид. вісн.* 2020. № 6. С. 68–75.
12. Гусаров С. М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Правова система: теорія і практика*. 2015. № 2. С. 55–59.
13. Погорелова З. О. Нормотворча діяльність Президента України як правова форма реалізації нормотворчих повноважень. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 73, ч. 1. С. 24–30.
14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: посіб. для студ. спец. «Правознавство», вид. 2-е, зі змінами й доповненнями. Київ, 1994. 236 с.
15. Курінний Є. В. Правові потреби та процеси правоутворення і правореалізації в Україні. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування*: матер. наук. семінару (Дніпро, 8 груд. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 46–49.
16. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2003 р. № 3354-IX. *Офіц. вісн. України*. 2023. № 88. Ст. 5121 (із змінами).
17. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року (історико-правове дослідження). Харків: Легас, 2002. 345 с.
18. Лісова К. С. Звичаєве право: курс лекцій. Київ: Персонал, 2012. 94 с.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
20. Дуда С. М. Закон у системі джерел права романо-германської правової сім'ї. *Митна справа*. № 1 (91), ч. 2, кн. 2. 2014. С. 80–84.
21. Волошенко О. В. Засоби конкретизації норм права. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 1. С. 23–31. URL: <http://forumprava.pp.ua/files/023-031-2018-1-----5-.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).
22. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. *Відом. Верхов. Ради України*. 2023. № 12–13. Ст. 28 (із змінами).
23. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 01.07.2004 р. № 1961-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2005. № 1. Ст. 1 (із змінами).
24. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553 (із змінами).
25. Конституція України: станом на 20.06.2024 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. ст. 141 (зі змінами).
26. Постанова Верховного Суду України від 18.11.2014 р., судова справа № 21-438a14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41970913> (дата звернення: 30.06.2024).
27. Постанова Верховного Суду України від 17.03.2015 р., судова справа № 21-38a15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43506226> (дата звернення: 30.06.2024).
28. Постанова Верховного Суду України від 04.11.2015 р., судова справа № 21-1457a15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54039503> (дата звернення: 30.06.2024).
29. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 06.02.2018 р., судова справа № 815/4120/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72065285> (дата звернення: 30.06.2024).
30. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 р., судова справа № А/32/312. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72694077> (дата звернення: 30.06.2024).
31. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 17.04.2018 р., судова справа № 381/3659/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73468570> (дата звернення: 30.06.2024).
32. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20.09.2018 р., судова справа № 521/17710/15-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77507889> (дата звернення: 30.06.2024).

Анотація

Погребняк В. Я. Форми нормотворчості (цивільно-правовий та господарсько-правовий аспекти). – Стаття.

Стаття присвячена розгляду проблеми форм нормотворчості, яка у сучасному науковому розумінні розглядається як процес «створення» норми права.

Розглядаються сучасні наукові погляди на проблему структурної будови норми права, а також визначаються варіації співвідношення між нормою права та нормативним приписом. Встановлюється специфіка сучасного процесу нормопроекування. Формується висновок, що в сучасних умовах неможливо називати нормотворчістю виключно процес повного проектування норми, тобто формування її гіпотези, диспозиції та санкції.

Автор визначає і аналізує такі форми нормотворчості як створення норми права (санкціонування державою усталених у суспільстві правил поведінки, комплексне (повне) нормотворення), корегування норми (конкретизація (уточнення) норми, зміна норми права) та скасування норми права.

Формується висновок, що у сучасних умовах результати нормотворчості можуть втілюватися у різних за обсягом нормативних положеннях, які при цьому не є незмінними і потребують періодичного корегування під впливом суспільних запитів, а також економічних, суспільно-політичних та інших змін у державі. За таких умов нормотворчість не зводиться виключно до створення (санкціонування) абсолютно нових правил поведінки у всій повноті структурної будови норми права. Це пов'язується, зокрема із тим, що виведення процесу корегування норм права за межі нормотворчого процесу означатиме виведення його у тому числі з-під дії правил нормотворчості, що вноситиме невизначеність у регулювання процедури вдосконалення нормативних приписів. З іншого боку, вдосконалення нормативних положень за змістом аналітичної роботи і процесом реалізації змін практично мало чим поступається санкціонуванню існуючих правил чи створення нових. У зв'язку з цим розуміння нормотворчості як процесу створення, корегування та припинення (скасування) норм у цілому є виправданим.

Окреслений підхід до розуміння аналізованого процесу дозволяє наблизитися до наукового розв'язання у тому числі проблеми «судової нормотворчості» в рамках правової системи України.

Ключові слова: нормотворення, судова нормотворчість, судова правотворчість, судова практика, дже-

рела права, цивільні відносини, господарські відносини, правове регулювання.

Summary

Pohrebniak V. Ya. The forms of judicial rulemaking (civil legal and economic legal aspects). – Article.

The article is devoted to consideration of the problem of rulemaking in aspect of modern scientific understanding of rulemaking as the process of rule of law “design”.

Modern scientific approaches to the problem of rule of law structural built as well as variations of correlation between rule of law and provision of law are analyzed. The specificity of modern rule-design process is defined. It is stated the impossibility to consider as rulemaking only the process of complete design of rule of law namely the process of hypothesis, disposition and sanction design.

The author reveals and analyses such forms of rulemaking as design of rule of law (state sanctioning of reasoning social rules of behavior, complete rulemaking), correction of rule of law (concretization (rectification) of rule of law, alteration of rule of law) and cancelation of rule of law.

It is concluded that in modern circumstances the results of rulemaking can be embodied in different by their volume normative provisions that are at the same time are not unchangeable and systematically are in need to be corrected due to the social demands as well as to the economic, social-political and other changes within the state. Under such conditions the rulemaking is not just about the design (sanctioning) absolutely new rule of law in whole completeness of the last. Considering the process of rule of law correction as not rulemaking process means the avoiding by such a process the acceptance the rules of rulemaking that in its turn introduce uncertainty to the regulation of the procedure of improving normative provisions. On the other hand the improving of the normative provisions by the essence of the analytical work during the improving and the process character of realization of such improving not much different from the state sanctioning or the existing rules of design of new ones.

The outlines approach to the understanding of the analyzed process let to get closer to the scientific resolution of the judicial rulemaking problem within the legal system of Ukraine.

Key words: rulemaking, judicial rulemaking, judicial lawmaking, judicial practice, sources of law, civil relations, economic relations, legal regulation.